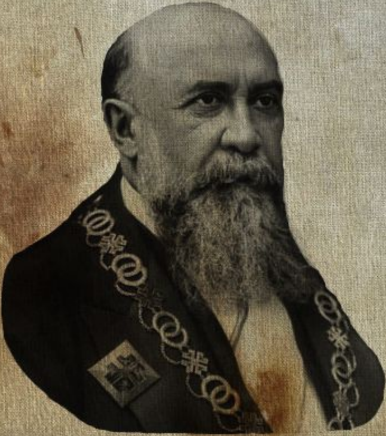
Nicolae Iorga

Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei

Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei

de Nicolae Iorga

Traducere de D-na Dorina Florian, profesoară

București, 1940

Cu Considerații finale de Gh. Buzatu

Istoria Basarabiei până la Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei (Secolul XIV până la anul 1457)

[1]Basarabia, anexată de Rusia în 1812, ca urmare a unui război contra Turcilor și fără ca Moldavia autonomă să fi avut datoria de a plăti dezastrul suzeranilor ei, poartă încă numele dinastiei valahe a Basarabilor, al căror nume acoperea altădată numai partea inferioară a acestei provincii, de-a lungul malului stâng al Dunării inferioare, teritoriu care le aparținea din al XIV-lea secol. Această noțiune preliminară exclude toată vechea dominație străină asupra fâșiei de teritoriu care se întinde între Prut la Apus, Nistru la Răsărit și la Sud cu gurile dunărene.

*

Din cea mai veche epocă colonia greacă din Tyras, situată la îmbucutătura Nistrului, servea de debușeu unei regiuni destul de întinsă, care producea grâul necesar aprovizionării acestei întregi lumi elenice riverană a Pontului Euxin. Așezarea Tyras-ului era așa de potrivit pentru acest comerț că, mai târziu, în epoca bizantină, un castel imperial a fost zidit pe ruinele lui, care n-au fost încă explorate, și acest „Maurokastron”

(„Castelul negru”) se menține în timp de secole cu o oarecare garnizoană și un port destul de frecventat.

În ce privește interiorul viitoarei Basarabii, partea meridională, destul de puțin productivă, acoperită în mare parte de lacuri, servea de trecere hoardelor scitice, mai târziu triburilor altaice (bulgărești) sau finougrice (maghiare) care s-au stabilit acolo pentru câtăva vreme, înainte de a găsi o patrie mai înfloritoare și mai bogată.

Deasupra acestei prelungiri a stepei rusești, întinsele câmpii nu prezentau decât rar păduri mici; cursuri de apă de mic debit le traversau, și nicăieri până la marginea râului care formează granița orientală a țării, nu se constată în documente, aglomerări mai importante de populație. Cât despre punctele unde au fost concentrări omenești, trebuie să admitem că locuitorii nu erau deosebiți de țăranii români care locuiau Moldova între Prut și Carpați.

*

La începutul sec. al XIV-lea încep să apară însemnări istorice. În 1330 un guvernator tătar se găsea la Maurokastron, pe care românii o numeau deja Cetatea Albă. Sf. Ion, negustor din Trebizonda, a suferit acolo martiragiul. Viața sa,

povestită la aceeași epocă constată, de asemenea, și prezența unei populații jidovești, și fără îndoială grecii erau de asemenea foarte numeroși.

Stabilirea genovezilor la Cetatea Albă și la Licostomo, așezată într-o insulă de la gurile Dunării, purtând același nume, adică, Gură de Lup – în acest Licostomo pe care grecii și după aceea românii au botezat-o Chilia (de Călugări) – sau mai mult, pentru că vechea formă grecească este Kellia – „Chiliile”, deci mănăstirea – a trebuit să urmeze ceva mai târziu.

Pe la mijlocul acestui secol al XIV-lea, corăbii venețiene acostară aici ca să-și procure grâul adus din regiunile interioare. Un lung conflict izbucnește între cele două republici italiene, pentru posesiunea acestui punct de sprijin de unde influența lor economică putea să radieze pe teritoriul la nord de fluviu.

Când viitoarea Dobroge, vechea Scytie Minoră, intră sub dominația unui Șef balcanic cu nume românesc, deși, având legături cu prinții care-și împărțeau imperiul bulgar, Dobrotici, acest potentat care a transmis puterea fiului său Ivanco, de aparițiune foarte trecătoare, intră în conflict cu Genovezii pentru aceeași posesiune a gurilor Dunării, înainte de sfârșitul secolului al

XIV-lea.

*

Aceștia rămăseseră totuși în cele două centre ale țării, la Cetatea Albă, ca și la Licostomo-Chilia, nu fără oarecare dependență politică față de prințul tătar al stepei, dincolo mult un episcop, păzitor al mormântului Sf. Ion Martirul, peste anul 1400.

Tot ceea ce am spus cuprinde, precum se vede, această singură fâșie danubiană formând ca un teritoriu aparte, ale cărei interese și legături trebuiau să fie cu totul deosebite de districtele rurale care se întindeau spre nord.

O civilizație foarte importanță, justiție, bizantină și jumătate italiană, cu o foarte puternică nuanță de Levant, s-a dezvoltat aici: se găseau consuli, soldați genovezi, negustori de diferite naționalități: greci, ovrei, armeni și chiar, la Moncastro – Cetatea Albă, pe care grecii o numeau și Asprokastron, un episcop, păzitor al mormântului Sf. Ion Martirul.

Când, în munții Țării Românești, la Argeș, o dinastie reuși să strângă fragmentele, care duseseră până atunci o viață liberă, ale organizației politice române și când acest Principat „a toată Țara Românească” se întinse

curând până pe malul stâng al Dunării, înglobând portul Brăila, foarte frecventat, și împrumutând Vicinei, așezată pe malul drept al Dunării, în Dobrogea actuală, primul său episcop canonic – ceea ce presupune cel puțin o influență politică a Țării Românești asupra acestor regiuni a vechii Scytii Minore – Chilia a fost supusă și ea acestui regim.

Este foarte posibil ca Genovezii să fi rămas câtăva vreme sub această autoritate românească, care înlocuia suzeranitatea tătară ce se regăsește de asemenea la Caffa, și în toate posesiunile Republicii în Crimeea. În 1410 Genovezii treceau Moncastro între posesiunile lor, dar acum posesia teritorială aparținea vechii Moldove născânde care organiza spre Nord forțele naționale române.

Acestei Moldove a lui Alexandru cel Bun îi vor aparține întâile fundațiuni politice în teritoriul rural de la Nord de Chilia și Moncastro, teritoriu care nu va purta decât după anexiunea arbitrară din 1812 făcută de Ruși, numele tot atât de arbitrar sub raport geografic, de Basarabia.

O mențiune, în cronicile rusești ale Lituaniei din secolul al XIV-lea vorbește de un prinț Iurg Coriatovici, aparținând dinastiilor rutene, pe care Moldovenii l-au chemat ca să ocupe, pentru puțină vreme tronul principatului lor

fundat cu zece ani înainte de un emigrat al comitatului unguresc de Maramureș, Bogdan.

Acest cneaz ar fi avut sub ordinele sale toată țara până la malurile Nistrului, deoarece ar fi avut un conflict cu Tătarii, care încetaseră să mai fie stăpâni acestor ținuturi din chiar vecinătatea fluviului. Nu s-a găsit însă niciodată originalul documentului conținând o donație în legătură cu acest eveniment. Avem a face cu un grosolan falsificat.

*

În orice caz, urmașul său, aparținând vechii dinastii, Roman, se intitula: Domn al întregii țări „de la munți până la malurile Mării (Negre)”, astfel că posesiunea de către Moldoveni a acestor ținuturi este absolut incontestabilă.

În această epocă, spre 1390 se aflau pe Nistru două cetăți: aceea de la Hotin, la Nord aceea de la Tighina, Tehyn, pentru Podolienii vecini, mai spre sudul Moldovei, pe această graniță. Originea acestor castele este obscură: este sigur că dezvoltarea lor era datorită exclusiv existenții unui comerț internațional a cărui creștere începe cu creațiunea Principatului românesc.

Ceva mai târziu Alexandru cel Bun a chemat

de la Cetatea Albă pe mitropolitul canonic al Moldovei, tot așa precum Alexandru, Domnul Țării Românești a cerut cetății Vicina pe cel dintâi mitropolit al țării sale.

Aceste fapte singure ar ajunge ca să dovedească strânsa dependență în care aceste porturi dunărene se găseau față de formațiile politice născânde ale națiunii românești.

*

Acest mitropolit își făcu intrarea în Suceava, capitala Țărei, cu un mic număr de soldați și tot acolo a fost fixat locul de așezare al supremei autorități ecleziastice. Călătorii ruși, ale căror scurte însemnări privind calea urmată de ei – însemnări traduse și publicate de d-na Hitrovo – arată că pe atunci, Cetatea Albă continua să fie debușeul către Marea Neagră a regiunilor din interior, de o parte și de alta a Nistrului; dar ele vădesc, de altă parte, că orașul nu întreținea nici o legătură politică cu aceste teritorii podolene care căzuseră din mâinile marelui prinț al Kievului în ale regelui lituan al Poloniei.

Un călător francez, Guillebert de Lannoy, care a trecut prin teritoriul dintre Prut și Nistru pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun, ajungând până la „Bellegrade” – Bialogradul Polonezilor – această Cetate Albă, a aflat pe reprezentanții

regelui vecin, aliat al numitului prinț moldovean, lucrând ca să fortifice această cetate importantă care era destinată să reziste vreme de trei sferturi de veac a repetatelor atacuri ale turcilor.

Planurile lui Sigismund, împărat și rege al Ungariei, privind o parte a Moldovei, și tratatul încheiat de acest prinț cu regele Poloniei pentru împărțirea întregului teritoriu moldovenesc n-au avut nicio urmare practică. Alexandru și-a păstrat numai Cetatea Albă – silit să părăsească pentru moment Chilia vecinului său muntean – dar a început, zidind mănăstirea Căpriana, dincolo de Prut, marea operă de colonizare care a dat acestei părți orientale a Statelor sale o populație mai numeroasă și a deschis calea unei civilizații superioare celor dintâi începuturi ale vieții patriarhale.

Moldovenii erau atât de bine înfipți în Basarabia, până la limitele ei extreme de Sud, încât, atunci când, după moartea lui Alexandru cel Bun, fiii acestuia se certară pe moștenirea lui și-și împărțiră veniturile Țării; Ștefan, fiul al doilea, capătă astfel posesiunea vechii Basarabii românești, cu Chilia, o nouă cetate pe malul stâng al fluviului, în fața insulei pe care se găsea Chilia genoveză, Licostomul din secolul al XIV-lea.

Cetatea Albă îi aparținea, de asemenea, și

un document venețian din 1435 menționează pe „călugărul” care comanda în această ultimă fortăreață pe care Polonii mai nădăjduiau încă să o poată alipi teritoriului lor. Această nădejde fu mai înrădăcinată în momentul când urmașul lui Ștefan, nepotul său, tânărul Alexandru, stăpânea această Moldovă de Sud-Est, supt tutela rudelor sale polone și a nobililor care aparțineau partidului puternicului rege vecin. Acestea se petreceau în timpul când, Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, devenind stăpânul Mării Negre, principalul scop al Turcilor trebuia să fie de acum încolo să-și întindă puterea peste Caffa genoveză și peste amândouă porturile moldovene.

Cetatea Albă și Chilia îi rezistară; lucrările de fortificație continuau fără încetare de la o domnie la alta. S-a găsit, sunt câțiva ani, piatra scoasă din zidurile primei cetăți, care menționează că lucrările au fost terminate în anul 1440 de către comandantul moldovean al cetății. Inscripțiunea este redactată în grecește. Pentru fiecare din aceste fortărețe erau câte doi șefi aleși dintre cei mai energici boieri moldoveni, care aveau legături particulare cu dinastia domnitoare.

Chilia fusese câtăva vreme în mâinile puternicului apărător al creștinătății, în aceste

regiuni românești, ca și în cele de dincolo de Dunăre, în pământ slav, Ioan Huniade, român din Transilvania. El a așezat aici o garnizoană, și se găsiră la sfârșitul secolului al XVI-lea, în orașul recucerit de la Turci, tunurile care purtau emblema corbului cu crucea în cioc, blazonul acestei familii. Aceasta nu împiedica proprietatea teoretică a prinților români, susținuți și tutelați de Huniade, asupra Chiliei, și această posesiune ținu până în momentul când Ștefan cel Mare, îndată după moartea lui Huniade, un Român înlocuind pe celălalt în sarcina de a continua opera de cruciadă și de apărare a creștinătății împotriva invaziei otomane, puse stăpânire pe această moștenire moldovenească împotriva unui uzurpator și începu o domnie cu caracter regal, care pentru tot Orientul însemna o rezistență dârză de aproape o jumătate de secol față de cucerirea musulmană.

Basarabia sub Ștefan cel Mare, Urmașii săi până la sfârșitul veacului al XVI-lea

În ceasul când începu această mare domnie, organizația Basarabiei progresase foarte mult. Hotinul, ocupat pentru scurtă vreme de Poloni, care adăposteau aici pe uzurpatorul izgonit de Ștefan, era una din principalele vămi ale acestui principat, al cărui comerț era într-o continuă creștere, către Caffa din Crimeea, de-o parte, și către Cetatea Albă, de altă parte. Tighina devenise și ea un oraș destul de important prin numărul călătorilor care se îndreptau chiar către această „Tatarie”, adică spre posesiunile genoveze din Marea Neagră. Călătorii care, ca Jean de Wavrin, în 1445, se ocupă, în legătura cu cruciada Papei și a Ducelui de Burgundia pe Dunăre, de vechiul Moncastro, aflară aici o populație de caracter internațional, numeroasă, liberă, trăind din comerțul cu Orientul grec și musulman. Nici un vestigiu al drepturilor Genovezilor nu se păstrase; pârcălabii moldoveni ai cetății nu mai aveau rivali.

Ici și colo, izvoare contemporane, ca Guillebert de Lannoy, menționează sate de-a lungul drumului urmat de călători. Pescăriile de pe Dunărea inferioară, furnizând cantități enorme de morun, erau arendate străinilor

bogați, mai ales Greci; viitoarea Basarabie era străbătută de carele țăranilor moldoveni, care transportau acest produs foarte căutat din cauza posturilor prelungite, către orașele înfloritoare ale Galiției; Lemberg mai ales și Cracovia.

Se găseau de asemenea pescării foarte importante chiar și pe Nistru, și documente moldovenești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea vorbesc de ele; aparțineau Domnului țării, ca și cele de la gurile Dunării, de care am vorbit. Sunt semnalate de asemenea stupării, mori, hanuri, stabilimente rurale cu vaste pășuni și tot ceea ce poate să mai facă dovada unei colonizări foarte intensive.

Se găseau ici și colo și unele așezări religioase; cu toate acestea marile mănăstiri se aflau în Moldova occidentală, pe când dincolo de Prut erau numai case de rugăciune mai sărace și care în cea mai mare parte trebuiau să țină de cele dintâi. Este interesant de notat că printre stupăriile menționate în aceste documente era una care aparținea unui „Ecibee”, care amintește numele pe care-l purta înainte orașul Odessa.

Aceste acte ale domnilor moldoveni vorbesc de asemenea de multe donațiuni de pământuri basarabene. Erau mai ales războinicii care căpătau ca răsplată a vitejiei lor moșii în

această regiune abia deschisă culturii. Aceste donațiuni privesc bunuri așezate chiar pe malul marelui fluviu oriental, Nistrul. Nu se găsește nici un nume străin, căci Coman de la Bezin, Vâlcea, Luc Ecobescu și nepoata sa, fiica lui Lazăr Prodănescu, nepoata lui Vârnav, și Ivancu Mihăilaș, Dima, Ivașcu, fiul lui Balașin, Ion Cauteș, care a dat numele său satului Căutășeni, Petru Durnea, Nicolae Matostat, Grigoraș Melciul, Căuș, care a fost fără îndoială strămoșul locuitorilor din Căușani, bătrâna Gănguroaia, nevasta lui Gangur, ca și Vâlcu, fiul Popii Zaharia care capătă un pământ la Vâlcov, lângă Dunăre, sunt desigur Români de viță veche. Moldoveni aparținând rasei celei mai autentice, și, aceste nume, de origine așa de curat românească, sunt singurele pe care le întâlnim în aceste acte de danie ale Domnilor.

Printre boierii moldoveni, se găsește în 1435 un Vâlcea, de fel din Lipnic.

Dar acest sat Lipnic, unde Ștefan cel Mare a câștigat o izbândă împotriva Tătarilor care i-au fost atacat principatul, se afla în Basarabia, lângă Hotin.

Marele negustor Mihu, logofăt al Moldovei, avea o moșie pe râul Răut, la Procopeni, „cu mori și cu stupi”. Această proprietate îi venea, și

documentul o spune precis, de la „strămoșii săi”. Chiar pe Nistru, la Rașcov, care se numea pe atunci Rașcovți, el a cumpărat și altă proprietate.

În aceeași epocă sunt menționate așezări mai vechi de șefi țărani care stăpâneau un centru rural, și ei se numeau în curată limbă onomastică românească, Dănilă și Budul. Până foarte târziu, în documentele veacului al XVIII-lea, țăranii proprietari obțin confirmarea drepturilor lor ca venind din vremuri foarte vechi, asupra cărora nu se mai păstrau actele de proprietate.

Întâia faptă a lui Ștefan cel Mare în aceste regiuni orientale ale principatului său, a fost aceea de a încerca să recâștige cetatea sa de la Hotin. Curând, conducătorul cetății, Goian, apoi Vlaicu, propriul unchi după mamă al Domnului, comandară pe Nistrul superior. Câțiva ani mai târziu, o invazie tătărească a fost respinsă, după cum spuneam, la Lipnic, unde Eminec, fratele Hanului Crimeii, a căzut în mâinile învingătorilor moldoveni.

Ca să apere de-acum încolo această regiune din ce în ce mai înfloritoare, împotriva devastărilor de același fel, din partea unui vecin rău pe care nicio forță nu-l putea stăpâni, Ștefan ridică o nouă cetate, așezată chiar în mijlocul

provinciei, la Orhei (numele nu are în el nimic slav; el vine de la ungurescul „varhély” – regiune întărită –, termen care trecuse de mult în vorbirea curentă a Românilor).

Cel dintâi comandant al cetății a fost un locuitor din chiar această regiune: fiul „jupânesei Gânguroaia” dintre ganguri, care aveau proprietăți pe râul Botna, la Puhoiul; unchiul lui Ștefan cel Mare urmă după Gangua, care după scurtă vreme se întoarse ca să ocupe iarăși locul său.

Se cunosc chiar numele soldaților care opuneau în acest loc rezistență creștină împotriva hoardelor Hanului. Lângă un Molușca, ce putea fi de fel din Padolia, e un Neicea, un Cosma Răzan și un Drăguș, toți Români, căci Domnii aveau obiceiul să colonizeze cu soldații lor pământurile vecine cu granița.

Din 1462, Ștefan a căutat să tragă foloase de pe urma greutăților în care se găsea Domnul Țărei Românești, Vlad Țepeș, atacat de Sultanul Mahomed II în persoană, pentru a stăpâni întreaga graniță a Moldovei pe Dunăre, prin cucerirea Chiliei.

Ștefan fu rănit și silit să părăsească lupta.

Trei ani mai târziu, aproape fără să verse

sânge, el ajunse să stăpânească vechea colonie genoveză.

De altfel, Ștefan cel Mare era în legătură de familie cu prinții creștini ai Crimeii. Comneni imigrați, care locuiau într-un castel stâncos la Mangup, fortăreață a Sfinților Teodori (Tiron și Stratilat). Maria, soția Domnului moldovean, era însăși sora acelui prinț grec al Crimeii.

Munteni ca și Moldoveni, apărară Caffa împotriva Turcilor lui Mahomed.

De asemenea, la Lerici, în locul unde Niprul se varsă în Marea Neagră, Ștefan cel Mare a ales un prilej bun ca să-și instaleze ostașii acolo.

Turcii erau cu totul hotărâți să pună capăt posesiunilor creștine de pe malul nordic al Mării Negre, devenită domeniul lor maritim. În 1475 ei somară pe Ștefan cel Mare să plătească tributul rămas în urmă și să cedeze aceste două cetăți. Caffa fu cucerită de ieniceri, dar Moldovenii erau în măsură de a rezista. Dușmanul, a cărui apariție era anunțată pentru aceeași dată în fața Chiliei și a Cetății Albe, nu apăru. Noi lucrări de fortificație fură îndeplinite sub conducerea pârcălabilor Cetății Albe, Luca și Hrăman. Și în 1476, porturile moldovene se menținură, cu toate că în cursul acestui an Voievodul

moldovean, care învinsese pe beglerbegul Rumeliei în luna ianuarie a anului precedent, fu la rândul său strivit de către soldații de elită și artileria sultanului însuși, în pădurile Carpaților din județul Neamț. În 1479 se făceau noi lucrări la Chilia și se termina un zid în incinta Cetății Albe, foarte frumos, împreunând elemente bizantine și italiene.

Dar în 1484, tocmai când Ștefan se putea crede garantat prin tratatul de pace încheiat între prietenul și suzeranul său Mateiaș Corvinul, regele Ungariei și noul sultan, Baiazid II, Turcii și Tătarii căzură pe neprevăzute asupra porturilor Moldovei de sud, întrebuințând și trupele conduse de Vlad, domnul Munteniei, dușmanul Moldoveanului. Nu fără o rezistență înverșunată a pârcălabilor, care pieiră în luptă, ienicerii se instalară pe crenelele ambelor porturi. Majoritatea locuitorilor trebuia să emigreze la Constantinopol, pentru a contribui la repopularea capitalei Imperiului otoman. Numai din Cetatea Albă fură transportate „200 de familii de pescari români”. O lată fâșie de teritoriu a fost dezlipită din Moldova pentru a servi drept ținut la întreținerea, ca raia, a acestor noi posesiuni ale „împăratului” turc.

În cursul mai multor ani, Ștefan își întrebuință toate sforțările pentru a recâștiga posesiunea

acestor porturi pierdute, absolut necesară pentru existența însăși a unui mare comerț de-a lungul Moldovei. În 1485, el se lupta lângă lacul Catalpug împotriva lui Balibeg, fiul lui Malcoci, comandantul turc al Dunării de jos. El se duse chiar să presteze jurământul de credință, mult timp întârziat nu atât de către sentimentul propriei sale demnități și al importanței politice, către regele Poloniei, Ioan Albert, fiul lui Cazimir. Acesta, după încoronare, urmă sfaturile unui aventurier italian, și, lăsând să se creadă că vine în ajutorul Domnului moldovean pentru a-l ajuta să alunge pe Turcii stabiliți pe teritoriul său, începu asediul capitalei Țării, căci spera să-l poată înlocui pe Ștefan prin propriul său frate, Sigismund, un „fără țară”. Învins, regele pierdu la întoarcere cea mai mare parte a armatei sale în pădurile Moldovei de Nord, și Turcii rămaseră ca mai înainte la Chilia și Cetatea Albă. Ștefan nu se mai gândi să-i scoată, protestând cu tărie în fața creștinătății occidentale, la Veneția, pentru faptul că era constrâns să încheie o alianță cu Turcii care pe Ștefan îl dezgusta: el trebui să accepte ca prieteni pe acei pe care nu-i vroise ca stăpâni.

De atunci înainte Moldova, devenită de fapt vasala Imperiului otoman, care îi deținea principalele porturi, se oprea cu mult înainte de linia Dunării, pe o frontieră vagă, greu de apărat

împotriva vecinilor atât de întreprinzători și puțin dispuși să-și supuie poftele exigențelor tratatelor. Mari hotare fură stabilite la Ciubărciu, pe Nistrul de jos, centru de emigranți unguri, aparținând eresiei husite. Întâlnim aici, în 1526, doi pârcălabi: Fătul și Tomșa.

Pe cursul superior al fluviului, la Soroca, cetate menționată pentru prima dată în 1510, un alt comandant moldovean veghea asupra mișcărilor Turcilor care rătăceau prin stepă.

Totuși, dacă marele avânt comercial al Moldovei a fost oprit, dacă autonomia sa a fost de acum înainte supusă la multe uzurpări din partea puternicului vecin și suzeran, viața românească a continuat să se organizeze în marea parte a teritoriului rămas liber între Prut și Nistru, unde nici o altă națiune nu cerea întâietate asupra indigenilor moldoveni. Fără a întrerupe continuitatea, în teritoriile insuficient populate, pe care documentele le numesc „pustii”, voievozii dădeau pământuri războinicilor lor, sfetnicilor lor. Numele acestor proprietari sunt cu totul românești: Radu Drăculea, Bilăi, Dan Bolea, Starostescu, Roman, Ciurea, Dragotă, Săcuianul; boieri puternici și bogați, ca Vistiernicul Iuga, Logofătul Tăutu, țin să aibă pământuri în această regiune orientală. Tot așa Luca Arbore,

regentul principatului sub nepotul omonim al lui Ștefan. Vedem chiar logofeți ai Domniei, ca Nicoară și Cârceiu, care se stabilesc acolo. Sunt date și proprietăți cu condiția de a servi ca soldați în cetatea vecină, ca de pildă Soroca. Ici și colo apar vechii proprietari, județii satelor, mereu Români, reprezentându-și comunitățile: Căliman, Ioachim, Lucaciu. Până către jumătatea secolului al XVI-lea se găsesc cu proprietari de pământuri în Basarabia principalii boieri ai țării: Șerpe, capul răscoalei împotriva lui Ștefăniță, vistiernicul Sima, stabilit la Cobile, Vitold, sfetnicul lui Petru Rareș, fiul nelegitim al lui Ștefan, Fătul, pârcălabul Ciubărciului, noua cetate menționată mai sus, un urmaș al bogatului negustor grec Calian sau Kaloiani care trăia sub Ștefan cel Mare, logofătul Teodor, amestecat în cariera dramatică a lui Petru Rareș, pârcălabul Frățian, paharnicul Doamnei Sârboaice Ecaterina-Elena, soția lui Petru Rareș, Nicoară, apoi Cosma Gheanghea, pârcălabul Romanului.

Erau proprietăți foarte întinse și documentele precizează că ele „începeau de la Prut și mergeau până la râul Cahul” sau „începeau de la lacul Ialpug pentru a se întinde până la Cahul”.

Prin pustiu erau săpate puțuri, ale căror

nume sunt întâlnite în aceleași acte, și, de fiecare dată, acel care plătește săparea puțului este un Român: femeia lui Chichiță, Ștefan Bujac etc.

Mănăstirile Moldovei apusene continuau să-și păstreze și chiar să-și sporească domeniile de peste Prut. Căpriana, ctitoria lui Ștefan cel Mare, închinată mai târziu Muntelui Athos, avea sub dependința stărețului unsprezece sate, situate, fără excepție, în aceeași regiune, și numele lor, ca și cea mai mare parte a numelor din Basarabia, indicau întotdeauna pe străbunii rasei românești: Onea, Băltea, Luca, Glăvaș, Duma, Vornicul, Scorca, Șendrea, Todor, Popa.

Petru Rareș începuse un război înverșunat împotriva regelui Poloniei pentru posesiunea Pocuției, care i-ar fi completat la Nord voievodatul și pe care, încă din epoca lui Alexandru cel Bun, sub forma ipocrită a unui zălog de împrumut, Domnii moldoveni o administrau și o transmiteau urmașilor lor. Bogdan, fiul lui Ștefan, visând o căsătorie regală în Polonia, renunțase la drepturile sale, dar fratele său bastard, Petru, tindea să redeschidă procesul. Dar aceste dușmănii cu regele vecin aduseră o intervenție a Turcilor, cerută expres de către ambasadorul polon la Constantinopol; părăsind țara, Soliman

Magnificul transformase biserica din Tighina în moschee și stabili pe ienicerii săi în cetățuie, care se numi de atunci cu numele turc Bender, adică „poartă”. Raiaua acestei noi cetăți turcești era foarte întinsă, și Basarabia se împărți de atunci în două părți aproape egale. Numai Nordul, de la râul Bâc, aparținea Domnului; restul era ținut împărătesc, supus direct administrațiunii turcești.

Era o pierdere atât de dureroasă pentru Moldova, al cărei hotar devenea inform, fără a mai socoti pierderea anterioară a porturilor indispensabile, încât chiar Domnul improvizat de către Turci, Ștefan – pretins fiu al lui Ștefan cel Mare și care era de fapt nepotul lui, născut dint-un tată care a murit ostatec la Constantinopol –, făcu tot posibilul pentru a recupera ținutul pierdut. Nereușind în misiunea pe care i-o impunea toată boierimea țării, el fu omorât, și înlocuitorul său, boierul Cornea, care luă numele marelui și „bunului” Alexandru, începu imediat lupta pentru a alunga pe Turci de pe ținutul cucerit de Soliman. Atunci Sultanul reînscăună pe Petru, care se prezentase la Constantinopol pentru a cere iertare, și, dacă vechiul Domn întors în principatul său, a tăiat capul uzurpatorului, el nu a abdicat pentru aceasta la idealul pe care îl reprezentase ridicarea tragică a lui Cornea. El merse până la

a încheia un tratat cu Electorul de Brandeburg, șeful unei ultime tentative de cruciadă pentru recâștigarea Budei, ocupată recent de către Turci. Îi trimise vite, îi făcu un împrumut, dar moartea îl surprinse fără a fi putut transmite moștenitorilor săi Moldova întreagă, în afară de porturi, pe care o moștenise de la înaintași. Și Hotinul fusese asediat de către Poloni la 1538, în momentul apariției Sultanului. Poate că acest fapt a împiedicat pe Soliman să stabilească acolo o garnizoană ca la Tighina.

În 1562, un aventurier grec, fost caligraf și poet laureat al lui Carol Quintul, protestantul socinian Iacob Basilikos, zis „eraclidul” și căruia amintirea poporului nu i-a păstrat decât calitatea sa de despot al anumitor insule din Arhipelag, asigurându-se de sprijinul unui nobil polon, din aceeași speță aventurieră, Albert Laski, îi lăsă zălog Hotinul. Puțin după aceea, cetatea reveni Moldovei, dar Alexandru Lăpușneanu, fiul lui Bogdan și reprezentantul politicii loiale față de Turci, primi propunerea suzeranului său de a dărâma zidurile Hotinului ca și ale celorlalte cetăți. Aceste centre continuară totuși să fie puncte de vamă și știm, după niște socoteli păstrate până la sfârșitul secolului al XVI-lea, că afluența negustorilor greci și levantini, venind de la Sud, și a negustorilor poloni îndreptându-se spre Constantinopol, era foarte importantă.

Totuși politica aceasta creștină mai găsi încă reprezentanți. Ioan, zis cel Cumplit, fost bijutier la Constantinopol, dar descendent autentic din neamul lui Ștefan cel Mare, refuză să plătească un bir mai ridicat și în 1574 el reîncepu atacul împotriva comandanților turci ai Dunării de Jos. Învins și împresurat de Turci, cu toată vitejia Cazacilor veniți în ajutorul său, el nu avu satisfacția de a păstra cuceririle trecătoare. După el, nu o dată aceste ținuturi basarabene au fost încălcate de Cazaci, strânsură de indivizi aparținând mai multor rase, care, scăpând mai ales de tirania seniorilor poloni, se stabiliseră la cataractele Niprului și înțelegeau să facă împotriva Tătarilor meseria pe care o practicau acești tâlhari musulmani ai stepelor. De nenumărate ori, escortând hatmani de o descendență mai mult sau mai puțin verificabilă, ei străbăteau teritoriul dintre Nistru și Prut și jefuiau pe negustorii adunați la bâlciurile de pe frontieră, ca la Orheiu, sau riscau chiar să asedieze pe Turci la Bender.

Mai târziu, când războiul lui Rudolf II, împăratul Germaniei, împotriva Turcilor, susținut de Sfântul Scaun, luă caracterul unei cruciade, înglobând și pe creștinii din Orient, Aron, Domnul Moldovei, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, ajunse să pună mâna pe Ismail (în românește Smil), noua cetate turcească așezată

la est de Chilia, iar soldații răzbunării creștine apărură și în fața Cetății Albe. Și de această dată erau amestecați Cazacii, dar, după cum am spus, era vorba numai de o bandă de exilați pe hotare, soldați-bandiți, care se întorceau totdeauna la adăpostul lor de pe Nipru și a căror apariție nu avea nici un caracter național.

*

Cu toate aceste evenimente, regiunea basarabeană își păstra prosperitatea pe care și-o datora numai regimului Domnilor Moldovei și inițiativei colonizatoare a boierilor și călugărilor acelei Moldove occidentale. Statistici, datând de la sfârșitul secolului al XVI-lea, vorbesc de marele număr de turme care serveau la aprovizionarea Constantinopolului. Marii proprietari ai țării își măreau fără încetare posesiunile de peste Prut; astfel Ureche, sfetnic al mai multor Domni timp de 30 ani, care obținu de la unul din acești potentați, Ieremia, o moșie lângă lacul Ialpug și cumpără alte moșii de la vechile familii Puică și Grecul. Vodă Ieremia însuși, aparținând familiei Movilă, care se sprijinea pe Poloni – garda moldoveană fiind compusă din soldații regelui vecin și moneda polonă fiind bătută și pentru principat, cu un semn distinctiv –, avea o mare parte din bunurile sale în această Moldovă Orientală.

Viața românească era acolo atât de profund înrădăcinată, încât Turcii de la Bender întrebuințau limba română în corespondența lor cu starostele vecin de la Rașcov, în Polonia, și trebuie să notăm că în această corespondență, din care s-a păstrat o singură bucată, begul otoman nu numește „Bender” cetatea, ci păstrează vechiul nume românesc: „Tighina”.

Viitoarea Basarabie era la această epocă – sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII – un teritoriu solid organizat pentru a servi drept zid de apărare restului țărilor românești. Toate cetățile se mențineau: se găsesc pârcălabi de Ciubărciu până la sfârșitul acestei epoci. Către anul 1580 era la Orhei un comandant destul de energic pentru a putea urmări bandele de Cazaci până la Pereiaslave, foarte departe de fluviul-hotar. Dacă deci Chilia și Cetatea Albă rămaseră în mâinile Turcilor, Galații, pe malul drept al Prutului, câștiga o importanță crescândă, iar pe malul celălalt, Tomarova sau Renii, pe pământul basarabean, devenea un loc important pentru comerț, Hotin apare ca o cetate de mâna întâia, soldații Domnului Moldoveanu protejând acolo un comerț înfloritor. Alungat de Mihai Viteazul, Ieremia Movilă și familia sa căutară un refugiu la Hotin. Chiar pe linia Prutului, la Lăpușna, de unde era originară mama lui Alexandru Lăpușneanu, se formase o

viață municipală și s-au păstrat acte datând de la această comunitate, după cum există altele de la Hotin.

Cât despre interiorul Basarabiei, avem în 1584 o mărturie care corespunde, după un interval de un secol și jumătate, cu aceea a lui Guillebert de Lannoy. Iată de fapt ce ne povestește un călător, Francisc de Pavie, seigneur de Fourquevaux, care vorbește și despre pescuitul de pe Dunărea de jos, despre Cetatea Albă, Akkermanul Turcilor, cu „mahalalele mult mai mari decât orașul și casele construite în întregime, din lemn” locuite bineînțeles de Moldoveni. „Pe aceste drumuri întâlneam adesea câte 20-30 de căruțe care mergeau împreună; pe fiecare din ele era o fată, întorcându-se de la târgul din satele din apropiere, extrem de frumoase și nesulemenite, cu o cunună de flori pe cap, pentru a arăta că sunt încă de măritat. Trecând, cumpăram de la ele lapte, prepelițe (pe care ele le numeau în limba lor așa) și ouă, de care multe din aceste fete aveau căruțele pline până sus, și orânduite în așa fel, încât mergeau pe ele și se susțineau fără să le spargă”. Este vorba de ținutul Hotinului, unde în urma stabilirii Turcilor la Camenița, țăranii ruși de pe malul stâng al Nistrului se refugiaseră sub protecția Pașei de Hotin, formând această insulă ruteană pe un

teritoriu care, după cum se vede, la epoca în care fetele romånce vindeau prepelițe, era locuit de vechea populație băștinașă.

Secolele al XVII-lea și al XVIII-lea

La începutul sec. XVII, un fapt istoric de mare importanță intervenit pentru a schimba condițiunile în care trăia populația românească dintre Prut și Nistru. Iată-l:

Răspunzând unui atac, mult timp victorios, al coaliției creștine împotriva Imperiului otoman, Turcii s-au gândit să stabilească, nu numai în Dobrogea, pe care o străbătea o cale militară spre Nord, împotriva Poloniei și, mai târziu, împotriva Moscoviților, dar chiar în această Basarabie de Sud, unde ienicerii țineau garnizoană în cele trei cetăți Ismail, Chilia și Cetatea Albă, Tătari Nogai, importați din Crimeea, cărora li s-au dat locuințe în mijlocul Moldovenilor, până la Căușani și chiar mai departe.

Aceasta a fost de atunci un continuu subiect de preocupare pentru Domnii moldoveni, care, pe de altă parte, trebuiau să reziste incursiunilor repetate ale Cazacilor de la Nipru. Izbucnind războiul dintre Sultan și regele Poloniei, ne închipuim starea în care au fost aduse acele ținuturi înfloritoare până atunci și pe care Domnul Moldovei, stăpânul lor, nu mai era în măsură să le apere.

Din fericire, populația de la hotar avea o putere de rezistență cu totul extraordinară. Trebuie să mai adăugăm un spirit de independență puțin obișnuit, care, încă de la sfârșitul sec. XVI, făcea ca locuitorii ținuturilor Orheiu, Soroca și Lăpușna, soldați din generație în generație, să profite de primul prilej pentru a aduce, împotriva Domnului înscăunat la Iași, pretendenți aparținând castei militare a aventurierilor. O întreagă serie din acești Domni tineri, din care cei mai mulți sfârșiră în mod nenorocit, fură ridicați pe scut de către această populație, ale cărei tendințe la răscoală deveniră proverbiale. La Prut, unde se afla marele codru al Chigheciului, se întindea, pe ambele maluri ale râului, un alt centru de rezistență împotriva Nogailor din Bugeac, din această Basarabie sudică; timp de două secole acești locuitori ai pădurii, acești „Codreni”, dădură, nu numai de furcă vecinilor lor musulmani, dar și materiale de legendă cântecului popular.

*

Dar, după încheierea unei păci durabile între Polonia și Imperiul otoman, lunga Domnie a Voievodului Moldovei Vasile Lupu reprezintă pentru Basarabia una din perioadele cele mai fericite ale istoriei sale. În momentul când obținu

tronul Moldovei, Logofătul Teodor Ianovici constată că „între Nistru și Prut nici o casă nu rămăsese în picioare”; douăzeci de ani mai târziu, vechea situație înfloritoare era complet restabilită, cel puțin până la năvălirea combinată a Tătarilor și a Cazacilor lui Bogdan Hmelnițchi, care reprezenta o răscoală a țăranilor împotriva marilor proprietari poloni și tentativa de a întemeia un Stat al Ucrainei, care, sub toate raporturile, avu datorii de recunoștință către Moldova, țară de o civilizație cu mult superioară.

Vasile Lupu se ocupă personal de orașul Orheiu, unde el clădi o frumoasă biserică de piatră care se păstrează încă; apăru el însuși în această ctitorie a sa, cu prilejul expediției turcești împotriva orașului Azov. Chiar la Chilia, cu toată dominațiunea turcească, el clădi o altă biserică. Au fost reparate zidurile vechilor cetăți Soroca și Orheiu.

După marele rol al proprietarilor de pământ pe care îl avuse în Moldova Orientală familia domnească a Movileștilor și familia aliată Barnovschi (de fapt boieri din Bârnova, lângă Iași, care, după ce obținuseră dreptul de cetățenie polon au adăugat numelui lor acest sufix polon), ca și mai înainte familia Gole sau Golia, dintre care unul, Ieremia, pârcălab de

Hotin sau staroste de Cernăuți, a părăsit cauza Domnului său Ioan, rebel contra Sultanului, curtenii lui Vasile Lupu crescură, prin cumpărări, domeniul marii boierimi moldovenești, peste Prut. De această dată numărul documentelor este foarte mare, și o cercetare atentă printre coborâtorii acestor mari familii, sărăcite astăzi, ar face și mai bogată recolta de acte de donațiune, cumpărări și schimburi, pentru această epocă. Astfel, cronicarul Miron Costin poseda în Basarabia 23 sate; fiica sa Elisabeta avea lângă Prut zece, dintre care unul, Cărăimănești, amintește numele lui Cărăiman, unul din principalii boieri ai epocii lui Ieremia Movilă, care trebuie să fi fost noul său întemeietor. Prin moștenirea lui Miron Costin, o nouă mare familie, originară din Constantinopol, unde se continua din epoca împăraților creștini, Cantacuzinii, avu posesiuni însemnate în Basarabia, până la Budele, lângă Soroca, și în fața târgului Mohilău, unde se ținea unul din bâlciurile cele mai importante al acestor ținuturi.

Să amintim și pe Grigorcea Crăciun, încă un cetățean al regatului Poloniei, pe logofătul Gheanghea, a cărui soție era înrudită cu familia lui Luca Stroici, boier foarte învățat care căpătase în Polonia, înaintea lui Miron Costin, o spoială de educație în spiritul Renașterii, apoi

pe Nicolae Prăjescu, a cărui familie era originară din satul Prăjești, lângă Lăpușna, familia Donici, care a rămas în Basarabia sub dominațiunea rusească, familia Ciogolea, care făcea parte din boierimea războinică, pe bogatul boier Bucioc, care muri tăiat de Turci, pentru a fi susținut răscoala Domnului moldovean, de origine morlacă, Gașpar Graziani, și a cărui fiică, Tudosca, a fost prima soție a lui Vasile Lupu.

Sturzeștii, Buhușii își cumpărară și ei proprietăți în această regiune.

Urmașul lui Vasile Lupu, fostul său logofăt, Gheorghe Ștefan, ale cărui proprietăți erau spre Carpați, se ocupă și el să-și așeze oamenii de credință peste Prut. Se pare chiar că tendințele colonizatoare, expansiunea, datorită vitalității Românilor din Moldova, se întindeau la această epocă mai ales spre Sud-Est. Proba ne este dată chiar de faptul că unul din urmașii lui Vasile Lupu și ai lui Gheorghe Ștefan, Duca, simplu țăran din Rumelia, care, prin inteligența și bogățiile sale, obținuse succesiunea Domnilor războinici ai Moldovei, se grăbi să ceară turcilor, deveniți stăpânii Ucrainei occidentale, acel ținut, conținând Țiganovca, Nimirov și alte locuri și obținu de fapt la Constantinopol, cu un nou tug (coadă de cal

servind ca emblemă de înfeudare), această Ucraină al cărei Hatman se intitula. El clădi un palat pe malul drept al Nistrului, unde de altfel Rașcovul era acum proprietatea Ruxandrei, fiica lui Vasile Lupu și văduva lui Timuș, fiul lui Bogdan Hmelnițchi. Un secretar grec reprezenta pe Domn în acest nou ținut supus jurisdicției sale și lui i se datorește punerea în valoare a pământurilor, până atunci nedesțelenite, ale acestei bande occidentale a Micii Rusii. Era un negustor bogat, care stabilise acolo o parte din turmele sale de boi, pe care ți-i exporta până la Danzig și, prin acest port polon, până în Anglia.

Este remarcabil faptul că, încă din sec. XVI, preoții ruși de religie ortodoxă, persecutați de politica religioasă a regilor Poloniei, veneau în Moldova pentru a fi hirotonisiți de către episcopii români, iar cărțile bisericești erau trimise, în sec. XVII, în mare parte de către acest principat vecin în care, încă din epoca lui Vasile Lupu, tipografiile funcționau fără întrerupere. Aceasta, fără a mai socoti numeroșii țărani ruși, care căutau adăpost în Moldova de Nord, dar totuși aproape niciodată în acest ținut basarabean care trebuia să fie mai târziu prada Țarilor.

Comerțul în acest mediu basarabean era în

plină dezvoltare, ceea ce era foarte natural la un moment când schimbul între Orient și Occident nu putea să se facă pe altă cale, când Caffa, căzută în mâinile Turcilor, devenise un simplu sat și când, pe vechiul pământ moldovenesc, Chilia și Cetatea Albă înseși se găseau într-o stare de profundă decădere, astfel încât prin Reni și prin Galați se făcea comerțul între Peninsula Balcanică, administrată direct de către Turci, și provinciile creștine vecine cu Nistrul. Documentele mai amintesc și un „drum al pescarilor”, prin care se transporta nisetrul de la Dunăre, ca în secolul XVI.

Totuși nu trebuie să credem că instituția marii proprietăți ar fi secat această energie populară, atât de însemnată, la începutul sec. XVII, și capabilă, după cum am văzut, să-și impună voința Domnului sau să-i ridice un rival. Vedem pe cutare preot din Hotin cumpărând, pentru o sumă foarte însemnată, în acel timp, mai multe moșii din împrejurimi. Foști țărani liberi și, câteodată, foști soldați, ajung la o situațiune mai însemnată Staroști de Hotin reușesc să ia loc printre marii proprietari de moșii întinse din acele ținuturi. Târgurile prosperau: un călător sirian, Pavel de Alep, care întovărășea pe patriarhul Macarie, vizitând Orheiul, vorbește de străzile acoperite cu lemn, ca la Iași, de mori, de iazul vecin, străbătut de un pod durabil și

raportând 3 000 de galbeni pe an; Chișinăul, pe care l-am menționat, după ce a depins mult timp de o biserică din Iași, tindea să devină liber. Dacă nu avem informații despre celelalte centre urbane, trebuie să admitem și acolo o situație analoagă. Să nu uităm pe marele vameș al lui Duca Vodă, Păun, un țăran probabil, care căuta și el să aibă o proprietate în acele ținuturi.

Asemenea negustori, al căror număr sporește la Hotin, ca și în acest nou centru, Chișinăul, a cărui nume vine fără îndoială de la numele vulgar al cascadei, își împart dominația bogatelor câmpii ale Basarabiei. De-a lungul Nistrului erau sate care prosperau prin bâlciurile lor periodice despre care am vorbit mai sus, sau prin trecerea negustorilor pe malul fluviului. Actualul port Dubăsari nu înseamnă altceva decât „satul trecătorilor pe dubase, bășici”.

Caracterul militar al acestei margini orientale a țării – și în acea epocă nimeni n-ar fi crezut vreodată că acel ținut ar fi putut fi desemnat sub numele de Basarabia, fiind o Moldovă ca oricare alt ținut al principatului –, se păstra foarte bine, aceasta ca urmare a pericolului tătăresc, pe de o parte și pe de alta, ca urmarea războaielor neîncetate întreprinse de Turci sub impulsiunea Marilor Viziri din energica familie a Chiupruliilor, împotriva vecinilor lor creștini din

Polonia și din Moscova.

Se ivi o serie întreagă de soldați basarabeni ca acei din familia Hâjdău, înrudiți cu familia Domnului trecător – care i-a urmat lui Duca, Ștefan Petriceicu, și mulți alții, care, de altfel ca atâția tineri Moldoveni de la sfârșitul sec. XVII, își ofereau serviciile, fără deosebire, regelui Poloniei Ioan Sobieski, Țarului Petru cel Mare, sau chiar lui Carol XII; astfel acel Sandu Colțea, care cerea, după moartea acestui rege, la Stockholm, permisiunea de a părăsi o țară unde el nu găsea biserici de ritul său.

Sub domnia lui Duca, locuitorii din Orhei și Lăpușna se răsculară din nou, având în fruntea lor pe un boier băștinaș bogat, Hâncul, care avea proprietăți în părțile Chișinăului, unde a clădit o biserică și o mănăstire de maici. Domnul a fost chiar obligat să se refugieze în dosul fortificațiilor palatului său din Iași și fu necesară intervenția Turcilor, pentru a aduce pe rebel să cedeze. De atunci, proverbul moldovenesc continuă să fie aplicat la diferite situațiuni istorice asemănătoare cu aceea din 1671: „Vodă vrea și Hâncu ba”.

După răscoală, acest Hâncu „și alți boieri din acel ținut care se găseau la Iași” oferă să supuie Moldova regelui Poloniei. Mai târziu, după încheierea păcii de la Zurawna, în 1676, și

după insuccesul celor două campanii prin care Sobieskki credea să poată supune Moldova întreagă, în fine după pacea de la 1699, prin care Polonia nu obținea decât restituirea cetății Kamieniec-Podolski, în fața Hotinului, influența lui Petru cel Mare începe a se exercita, dar numai pentru a câștiga armatei sale cadeți din familiile moldovenești, dornici de solde și glorie.

Petru, nereușind să mențină în Moldova pe prietenul și aliatul său, Dimitrie Cantemir, binecunoscutul istoric al Imperiului Otoman, ca suveran al unei țări căreia i s-ar fi înapoiat teritoriile smulse de către Turci, aceștia din urmă crezură de cuviință să se asigure împotriva a noi atacuri din partea Polonezilor și a Rușilor, luând Hotinul.

De la 1713 un Pașă înlocui pe căpitanul moldovean care avea reședința acolo încă în luna iunie a anului precedent, și, imediat, o nouă raia, un nou ținut de administrație directă otomană a fost format în jurul Hotinului, atrăgând acolo pe țăranii care preferau să aibă libertăți mai întinse pe acest pământ privilegiat, decât să mai trăiască sub dubla împilare a unui Domn de o fiscalitate excesivă și a boierilor ale căror pretenții creșteau odată cu scăderea veniturilor.

Moldova nu mai avea deci decât partea centrală a Basarabiei, fără să poată atinge Nistrul în partea Benderului. În acest teritoriu mutilat, energia populară continuă totuși să producă fenomene de revoltă; astfel Ilișcu din Orhei care, în 1740, chemă pe Ruși și veni să susțină, cu ocazia celei de a doua ocupații moscovite în Moldova, cauza lui Constantin Cantemir, general al Țarului, care venea să ceară, cu armele în mână, moștenirea tatălui său. Musulmanii nu vroiau totuși să se oprească la ultima limită a cuceriri și a uzurpării lor. Tătarii năvăliră, încă din 1712, un nou ținut moldovenesc, de o întindere de două ore în larg și de treizeci și două ore în lung. Ei fură alungați de acolo de un Domn moldovean, care dispunea de o influență mai mare decât predecesorii săi. Totuși nomazii perseverară și cronicarul Neculce asigură că unii boieri le permiteau să-și întindă încă stăpânirea. Cu toate acestea, către 1780, hotarele nu întrecuseră o linie care, plecând de la Bender, urma drumul lui Traian până la Beștiman, tăia pe acea care se îndrepta spre pădurea Chigheciu și se oprea la Prut. Harta stabilită de Rhigas, poetul revoluției grecești, pe atunci în serviciul unui Domn român, în 1797, arată, cu toată preciziunea necesară, care era hotarul între teritoriul turc și teritoriul Domnului, la acea epocă. La Căușani, sat nenorocit, unde colibele

de lut înconjurau bisericuța moldovenească depinzând, de episcopul de Brăila și Basarabia – un alt episcop fusese numit de către Patriarhul de Constantinopol pentru ținutul Hotin și episcopii moldoveni își întindeau și ei jurisdicțiunea asupra județelor situate pe malul stâng al Prutului, acolo, la Căușani, Hanul Crimeii își avea reședința câteva luni pe an.

S-a păstrat totuși, din acest secol nenorocit, statistici de o limpezime perfectă, care ne permit să constatăm modul în care erau repartizate proprietățile de pământ din Basarabia. Unele grupuri de țărani liberi păstrau moștenirea strămoșilor lor – dar în cele mai multe cazuri marii boieri moldoveni ajunseseră să-și împartă ținuturile cele mai fertile ale provinciei.

Într-o carte pe care am publicat-o în 1912 pentru a afirma drepturile națiunii noastre asupra Basarabiei anexată de către Ruși, „Basarabia noastră”, am reprodus aceste informații, a căror importanță pentru a dovedi caracterul național al provinciei nu poate scăpa nimănui. Niciodată, în aceste statistici, nu se constată o infiltrațiune străină și niciodată nu se face o deosebire între o parte a populației, care ar fi compusă din Români și o alta, având un caracter deosebit. Sunt desigur Tătarii, în Sudul provinciei; războaiele ruso-turce, începând cu

acel care se termină în 1774, îi constrânseră totuși să-și părăsească vechile locuințe. Ei reveniră, dar în număr mult mai scăzut. Harta lui Rhigas are, pentru Basarabia de sud, un mare număr de nume tătărești; cu toate acestea, ici și colo, vechiul nume românesc se păstrează. În ținutul Hotinului satele rusești se mențin, dar locuitorii adoptaseră costumul caracteristic al Românilor și întregul lor fel de a trăi: ei n-ar fi putut gândi niciodată că prezența lor va servi să furnizeze argumente unei dominațiuni străine asupra întregii provincii, unde ei nu erau decât oaspeți, și încă de dată destul de recentă.

Orașele prosperau, cu toată tendința Domnilor și a boierilor de a supune pe locuitorii lor aceluiași regim ca al țăranilor. O parte a populației continua să îndeplinească funcțiuni militare: mai erau meșteșugari și negustori; în parte foștii privilegiați domnești se mențineau în favoarea lor. Această mică burghezie a sec. XVII poartă în mare parte nume românești și, pe lângă ea, Armenii, Grecii, mai târziu Evreii, joacă încă mult timp un rol secundar. Astfel, la Chișinău, erau în 1750 familiile: Hâncu Costin, Budul, Palade, Borilă, Jimbecu, Gratia, Filotie, Băț, Spânul, Popa, Bocan, Sârbul, Batcu. Scriitorul orașului era Vasile, fiul lui Băț. Erau oameni energici, în stare să apere pe creștii scăpați robiei tătărești și să închidă pe Turcii

care îndrăzneau să le insulte fiicele. Majoritatea Evreilor care se stabiliră în acel secol în Basarabia veneau din Polonia.

Anexiunea din 1812, regimul rusesc de un secol și eliberarea

În 1774 Rușii, la sfârșitul unui lung război împotriva Imperiului Otoman, se mărginiseră să ceară dreptul unei vagi protecțiuni asupra „Bisericii” ortodoxe din Turcia. În 1793, părăsind marele proiect al Caterinei II, care sperase să poată împărți cu împăratul Iosif provinciile creștine ale Sultanului, ei trebuiră să se oprească pe Nistru. În 1806, profitând de nestabilitatea granițelor în epoca napoleoniană, plină de năvăliri și de schimbări brusce, fără să ție seamă de sentimentul însuși al populațiilor, ei luau primul pretext venit – o schimbare a Domnilor hotărâtă de către Poartă împotriva tratatelor în vigoare, pentru a nu avea trădători pe granițele Imperiului vecin – și năvăleau întâi în Moldova, apoi în Muntenia. Hotinul fu ocupat fără rezistență și trupele rusești își făcură, în luna Decembrie, intrarea lor triumfală în Iași.

De această dată ele erau bine hotărâte să nu mai iasă din această provincie, de atâtea ori năvălită și apoi părăsită. Astfel, pe când la început ei vorbeau de libertăți și de integritatea teritoriului moldovean, iar mai târziu căutară să-și câștige un partid printre indigeni – în timpul celui de-al doilea război căutaseră, după cum

am spus, să profite de numele lui Cantemir, promițând țării un Domn nou de veche origine moldovenească – în 1809 ei neglijară tot ce ar fi putut să le câștige simpatiile, fiind siguri de a deveni în curând stăpânii. O mărturie contemporană spune: „Nu se poate exprima prin cuvinte modul în care se poartă trupele cu locuitorii țării. Jaful lor este așa de groaznic, încât nimeni nu e sigur de averea lui. Țara este obligată de a furniza proviziunile necesare, dar comandanții le vând și locuitorii trebuie să le înlocuiască din nou”. Cine nu era favorabil proiectelor Rușilor era executat „ca trădător țării” și se căuta un călău care să vrea să execute pedeapsa capitală. Cei mai mari boieri fură insultați, bătuți, târâți de barbă până în camera Consiliului, urmăriți în justiție, pentru că trăsura lor a izbit un ofițer beat. Mitropolitul însuși, un prelat venerabil considerat ca un sfânt, Veniamin, fu supus cercetărilor. Acuma, ofițerii începeau să ia cu arendă moșiile moldovenești pe care le pofteau, după cum se vede în părțile Hotinului. În sudul Basarabiei fură stabiliți mii de Bulgari, în luna iulie 1811, cu privilegii cu totul speciale.

În 1811, după ce tabăra Marelui Vizir Ahmed fu făcută prizonieră, prin surprindere, într-o insulă a Dunării, lângă Giurgiu, începură negocierile de pace cu delegatul Sultanului.

Ambasadorul rus la Constantinopol, Italinschi, secondat de Sabaneev și de interpretul Iosif Fonton, ceru posesiunea întregii Moldove orientale, până la Siret. El fu refuzat. La Constantinopol se aștepta ofensiva, de mult timp promisă, a lui Napoleon. Cu toate acestea fu oferită granița Prutului. Rușii se încăpățânau totuși să vrea Siretul. La Constantinopol se dorea să se păstreze măcar acele cetăți care rezistaseră atâta timp expansiunii moscovite: Ismail, Chilia, ca și gurile Dunării.

Pertractările se lungiră până la sfârșitul anului și congresul devenea „indescifrabil" pentru consulul Franței la București. Cu toate acestea Turcii vorbeau de intențiunea lor de a reîncepe războiul, „căci Dumnezeu este mare". Dar Rușii fură acei care reluaseră ofensiva pentru a forța mâna adversarilor lor. Din partea Turcilor se aștepta mereu intervenția franceză, care trebuia să se producă fără greș în primăvara anului 1812. Sultanul era hotărât – după cum o pretinde ambasadorul regelui Saxoniei – să fie în fruntea armatei sale.

Dar, cum Țarul trimisese acum, ultimatumul său lui Napoleon, cerându-i să părăsească teritoriile ocupate în Germania (25 martie), el crezu necesar să se supună în fața necesităților acestei noi atitudini. Consimți să renunțe la

gurile Dunării, dar voia întregul teritoriu dintre Prut și Nistru, pe care îl făcea să treacă sub numele înșelător de Basarabia, nume aplicabil numai, după cum am mai spus-o, de mai multe ori, regiunii sudice a provinciei. Cum ambasadorul Franței, de mult timp așteptat, generalul Andréeossy, nu sosea încă, fu necesar ca aceste condiții să fie acceptate. Amiralul Ciceagov veni la București pentru a cere un răspuns prompt, sub amenințarea de a face să înainteze flota Mării Negre și de a răscula pe Greci și pe alți ortodocși.

Alexandru I era cu atât mai hotărât să isprăvească, cu cât i se raporta despre „ororile" purtării trupelor rusești în provinciile ocupate. Pentru a nu lăsa noului rival meritul de a smulge Turcilor pacea voită de Țar, Cutuzov, comandantul șef al armatei de la Dunăre, se grăbi s-o încheie. El ceru plenipotențiarului turc să semneze preliminariile, ceea ce fu admis.

Prin tratatul de la 28 mai 1812 Turcii cedau, fără să cunoască măcar limitele exacte, un teritoriu care nu le aparținea și care făcea parte dintr-o țară a cărei integritate teritorială se angajaseră s-o respecte.

Este singura rațiune a dominațiunii rusești asupra părții orientale a Moldovei, căci din partea Românilor nu se adusese nici o cerere

Țarului în acest sens. În cursul secolului al XVIII-lea, înaintea dezvoltării conștiinței naționale, unii boieri crezuseră, de fapt, să poată schimba condițiunile detestabile ale regimului turcesc, dublat de o împilare fiscală fanariotă, printr-o autonomie sub sceptrul Ecaterinei II. Evenimentele însă îi dezamăgiră. Pe de-o parte, atitudinea generalilor ruși față de ei le inspirase un profund dezgust. Iar, pe de alta, după ce pătrunseseră ideile Revoluției franceze în Orient, boierimea tânără ajunsese la convingerea că o națiune poate trăi prin mijloacele sale proprii și pentru propriile sale scopuri.

Astfel anexiunea vastului și fertilului teritoriu procopsit cu numele de Basarabia fu primit în Moldova ca un sentiment general de revoltă. Nobilimea s-a îndreptat către noul Domn, trimis de Constantinopol, pentru a protesta energic, în octombrie 1912, amintind că țara lor fusese împilată timp de șase ani de către armata rusească, „locuitorii fiind obligați să servească, să muncească cu mâinile și cu animalele lor, fiind nedreptățiți în tot felul”, și în schimbul acestui serviciu făcut creștinilor, se răpi țării „cea mai bună parte” și „sufletul” chiar al producției, puterea sa, mai mult de jumătate din patrie, într-un cuvânt „tot câmpul hrănitor și inima Moldovei”; căci acolo se găsesc pășunile

„comoara țării”, centrul comerțului cu vite. Și, ca și cum ar fi vrut să îndepărteze chiar din acest moment viitorul argument pentru stabilirea puterii rusești în Basarabia: acela că s-ar fi luat provincia Tătarilor, ca locuitori, și Turcilor, ca stăpânitori, iată felul cum acești boieri, care-și mai aduceau aminte de istoria țării lor, vorbeau de partea meridională pe care Turcii și Tătarii o uzurpaseră în virtutea unui mandat otoman la începutul secolului al XVII-lea: tatarlâcul, ca și raiaua de Hotin, „cu toate că se dezlipiseră de mult timp din corpul patriei moldovenești, rămăseseră totuși sub aceeași dominație, a prea puternicei Împărății și ele însemnau un avantaj și un adăpost pentru Moldoveni, înlesnindu-le viața, procurându-le bogate provizii și oferindu-le pășuni pentru vitele lor”.

Cronicarul moldovean, aproape contemporan, Manolachi Drăghici, vorbește într-un mod mișcător de momentul dureros, când Prutul despărțea cele două jumătăți ale Moldovei mutilate.

Administrația rusească începu prin abuzuri. Cu toate că un descendent al boierilor moldoveni, Scarlat Sturza, un intim al țarului, obținuse administrația noii provincii, care trebuia să se bucure de o autonomie largă, să păstreze toate obiceiurile sale și chiar

întrebuințarea limbii românești în justiție și administrație – fără a mai vorbi de Biserică: ea trebuia să ducă mai departe tradițiile istorice, sperând în administrația superioară a unui arhiepiscop la Chișinău și a unui episcop la Cetatea Albă, – se ceru proprietarilor de a alege între a locui în „Moldova turcească sau dreptul de a-și păstra pământurile pe care le moșteniseră”. Unele din aceste pământuri fură cumpărate, în termen legal, de țărani români, care se sforțară de a găsi, cu riscul de a plăti dobânzi exorbitante, bani la negustori greci, armeni și evrei – alții devenind din această cauză ei înșiși pradă acestor negutători.

În curând ofițerii ruși căsătorindu-se cu femei din această țară, își câștigară succesiunea descendenților boierimii moldovenești; mulți aventurieri, aparținând tuturor națiunilor reprezentate în vastul Imperiu al Țarilor, găsiră mijlocul de a se stabili ca bogați proprietari de moșii în această țară, căreia îi dispretuiau în fiecare moment tradițiile sale vechi sub administrație care putea distruge. Și, dacă măcar s-ar fi dat o administrație creștină superioară aceleia a Domnului fanariot din Iași pentru acești oameni cinstiți, inspirați de o reală dragoste către un guvern creștin și de o admirație profundă pentru personalitatea țarului, stăpânul unui imperiu aproape fără margini!

Cu toate acestea, raporturi consulare contemporane, provenind de la persoane care n-aveau nici un interes să discrediteze regimul rusesc, prezentă pe Sturza ca un om cu totul incapabil și pe principalul său acolit Matei Crupenschi, străbunicul aceluia care, apoi după 1918, la Paris, și în alte părți, alături de un german emigrat, fost primar al Chișinăului și mult timp aliat cauzei române, se prezintă ca reprezentantul autentic al Basarabenilor un om de o aviditate incomensurabilă: „acel ce plătește bine are totdeauna dreptate"; „acte arbitrare și contrare păcii ruinează în întregime pe proprietari (mărturie a consulului Franței). Și, ceea ce este mai important, peste 30 000 țărani trecură Prutul pentru a scăpa de brutalitățile noii administrațiuni. Consulul Austriei constată că „afară de puține excepțiuni, toată lumea se supune sceptrului rusesc cu cea mai mare neplăcere".

De altfel, iată termenii în care țăranii din Basarabia se exprimă la 1816 cu privire la noua ocârmuire: „În fiecare clipă dăm tot felul de lucruri și nimeni nu ne întreabă dacă ne mai rămâne ce să dăm. Astfel, încât, în momentul de față, cei mai mulți dintre noi nu au nici ce mânca, din cauza muncilor la care suntem obligați zilnic, pentru a cosi și căra fânul, pentru a îndeplini diferitele transporturi de lemne de foc

și de construcție, până în Basarabia" – astfel vorbesc țăranii din Hotin – „și la Chișinău" ceea ce era așadar deosebit – „înspre Briceni și aiurea... Dăm pentru curieri, dijma turmelor și a albinăritului și atâtea alte dări, întreținem pe soldații de serviciu și îi hrănim, iar ei ne iau cu forța tot ce găsesc în casele noastre și mănâncă, ba ne mai și bat ca să le dăm ceea ce n-avem și ne terorizează apoi să le dăm chitanțe... Dăm zilnic sentinele de hotar. Am fost complet despuiați de vitele noastre de către hoții care ne fură... Nu ni se dă voie nici măcar să urmărim pe acești hoți, pe când înainte eram liberi să o facem și nu ni le furau ca astăzi. Și, când dă Dumnezeu să avem grâne din belșug, alții vin să le mănânce, pe când înainte puteam vinde unde vream grânele, vitele și tot produsul muncii noastre... Dacă Sfânta Fecioară ar vrea să ne ușureze de toate aceste greutăți și să ne lase în obiceiurile noastre moldovenești, moștenite de la înaintașii noștri, pentru a recâștiga bună stare de care ne bucuram..., și să putem trăi sub slujbași moldoveni, fii ai acestui pământ al nostru, după cum suntem noi obicinuiți și să ne putem înțelege în aceeași limbă![2]".

Abia se scurseseră patru ani de la anexiune și un consilier de Curte rus, Svinin, sosea la Iași ca reprezentant al unei comisiuni de organizare

a Basarabiei, pentru a se informa asupra modului în care erau administrate județele moldovenești. Al doilea guvernator al Basarabiei, Harting, trebuise să-și prezinte demisia. Se recurgea, la indigeni pentru a scăpa de greutățile create de către primii administratori lipsiți de orice înclinare în acest domeniu, ca și de orice sentiment de demnitate și onoare. Când țarul veni în persoană să se informeze cu privire la plângerile care se ridicau din toate părțile, în 1818, guvernul impuse țării o contribuție de 15 000 de galbeni pentru serbările de primire. În acel moment, Alexandru I trebui să acorde Basarabiei, considerată ca „o parte din principatul Moldovei”, o „așezare”, o constituție locală, redactată în românește și sprijinindu-se pe vechile obiceiuri.

Până către 1830 Românii îndepliniră în mare parte funcțiunile administrative în spiritul rasei lor și întrebuințând, ca mai înainte, nu numai limba română, dar și formulele administrațiunii moldovenești. Mitropolia din Chișinău își redacta jurnalul oficial în amândouă limbile până după 1870. Dar, vreo zece ani mai târziu, un nou mitropolit, Antonie, fu trimis cu misiunea specială de a deznaționaliza această Biserică; un demn succesor al acestui episcop a fost în ultimul timp, Serafim, din familia Ciciagov, fost colonel de cavalerie, care trată, bineînțeles,

foarte cavalerește pe clerul român. Trebui mult curaj câtorva preoți, printre care părintele Gurie, ajuns supt noi, Mitropolit al Basarabiei, pentru a continua vechile tradiții române și publicând cărți religioase, dar fără a se avea dreptul de a introduce limba națională în biserici și-n școli. Se găsea totdeauna, printre renegații nației lor, persoane pentru a protesta împotriva ideii, inspirată de noile curente democratice, de a restabili limba română în învățământ, obiectând, că era o limbă cu totul inferioară și incapabilă de a furniza elementele înseși ale unei literaturi. Abia după războiul nenorocit împotriva Japoniei un grup de clerici din Chișinău putu să facă să apară cărți de Biserică în limba poporului, iar tineri, încurajați de mișcarea „poporanistă” care se răspândise în întreaga Rusie, se apucară să publice câteva ziare („Basarabia”, „Cuvântul moldovenesc”, „Moldovanul”), a căror apariție fu de altfel suspendată imediat după restabilirea completă a vechiului regim.

Încă de la 1839 și până la 1841 fuseseră prezentate guvernământului provinciei petiții formale pentru a cere introducerea limbii române în școlile populare, foarte puțin numeroase de altfel, și al căror program se reducea la cunoștințele cele mai elementare și mai ales la învățământul religiei.

Acești Moldoveni, care perseverau în amintirile lor, începuseră, cu mult înaintea acestei date, o întreagă mișcare literară, care este reprezentată de Constantin Stamati, imitator, uneori fericit, al poeților francezi, de fabulistul Sârbu, de autori (un nou Hâncu) și de cetire, care împrumutau elementele literaturii renașterii române din Principate, care trebuiau să formeze în curând România Modernă. Se cerea chiar guvernatorului din Chișinău să se aducă acolo cărți tipărite la Iași și București. Era cu atât mai necesar, cu cât, după cum a arătat-o d. Ion Pelivan, reprezentantul cauzei române în Basarabia în timpul congresului de pace, exista cutare județ, ca Bălți de pildă, unde numai doi preoți cunoșteau limba rusă. Cât despre națiunea însăși, ea ignora limba oficialității în așa măsură, încât preoții puteau ceti versuri din poetul ucrainean Taras Șevcenco făcând să creadă pe credincioși că le prezintă pagini din Evanghelie.

Războiul Crimeii lăsase să se creadă că trebuie să aducă liberarea întregii Basarabii. Era un punct de program pentru Austria, care insista cu tărie asupra acestui punct, sperând, de altfel, să vadă Principatele înseși intrând sub sceptrul lui Franz Iosif, pentru a forma în complexul Statelor austriece o singură și aceeași formațiune națională. Trebui să cedez,

și ceea ce fu acordat Moldovei se mărgini numai la Basarabia sudică, cu județul Cahul, întinzându-se în lungul Prutului, în fața vechiului codru al Chigheciului. Era fără îndoială partea unde elementul român fusese din cele mai vechi timpuri înlocuit și unde valoarea sa era mai mică. Pe lângă coloniile bulgare se instalaseră sub dominația rusă Lipoveni, Armeni, Occidentali, chiar, Germani în mare parte, cărora li se oferise privilegii foarte întinse. Orașele erau cu totul năpustite de elementul străin, și, totuși, câteva luni după stabilirea noii dominațiuni române, toată lumea, fără deosebire de naționalitate, era mulțumită de a vedea revenind un regim care permitea o dezvoltare mai liberă, a populațiilor. Bulgarii se adresară marelui om de Stat român, Mihail Kogălniceanu, pentru a-i mărturisi public mulțumirea lor de a vedea școlile funcționând mai bine decât în epoca rusească. Guvernul lui Cuza-Vodă rămase popular nu numai în mijlocul românilor din această Basarabie sudică, dar chiar în mijlocul alogenilor. Episcopul Melchisedec, căruia i se încredință administrațiunea superioară a clerului în această regiune reanexată, cunoștea limba rusă, fiind elevul școlilor din Kiev, astfel încât se putea înțelege direct cu credincioșii, cărora le permitea întrebuințarea propriei lor limbi.

Rusia era cu toate acestea hotărâtă să facă să dispară această clauză din tratatul de la Paris, pe care, ea o considera ca o adâncă umilire, în profitul unei națiuni pe care o disprețuia și a unui Stat pe care socotea să și le anexeze într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat. În 1877, când Țarul Alexandru II trebui să înceapă un nou război împotriva Turciei, acest punct al retrocedării Basarabiei făcea parte dintr-un program pe care era hotărât să nu-l părăsească. În zadar Ion Brătianu, care se găsea în fruntea guvernului român, și asociatul său, Mihail Kogălniceanu însuși, întrebuințară toate mijloacele pentru a obține ca această hotărâre, a cărei existență o bănuiau, să fie părăsită. Se întrebuințară toate șireteniile diplomației pentru a introduce în tratatul de alianță un termen echivoc, și, când fu necesar totuși să se accepte condiția integrității teritoriale a României, se rezervară, după cum a fost mărturisit la tratatul din Berlin, de a o interpreta în sensul că această integritate era garantată numai din partea dușmanului, dar nu și din partea aliatului (!). Când Rușii se găsiră încolțiți în fața Plevnei, apărată de Osman-Pașa, și fură în pericol de a fi aruncați spre Dunăre, când armata română al cărei concurs țarul îl refuzase, fu chemată cu desperare în ajutorul lor. Alexandru II se mărgini să răspundă insistențelor lui Brătianu că România nu se va

căi de a fi ajutat pe puternica sa vecină.

Cu toate acestea tratatul de la San-Stefano oferea Românilor Dobrogea turcească, pe care o refuzarăm ca obiect de schimb, în schimbul Basarabiei de sud, și aceasta fără a fi suflat un cuvânt în această chestiune ministrului român. Opinia publică se emoționa, guvernul avu toate dificultățile pentru a evita o ruptură între cele două țări care luptaseră împotriva dușmanului comun; Brătianu și Kogălniceanu se duseră la congresul din Berlin, care trebuia să revizuiască clauzele celui de la San-Stefano. Dacă trebuia să se supună unei necesități inexorabile, nici un act de cesiune nu fu încheiat. România se mărgini să-și retragă funcționarii în fața unei luări în posesie care semăna cu o năvălire. În acest fel Basarabia de sud reveni Rusiei: ea era destinată să reintre în domeniul național român cu tot restul provinciei. Și când aceasta se întâmplă, se găsi bătrâni care mărturisiseră că nu pierduseră niciodată speranța acestei restituiri decât pe compunerea actuală a populației: 1 890 000 de Români la 300 000 000 locuitori, cât și pe o tradiție istorică pe care Rusia a putut-o face ignorată, dar n-a putut-o distruge.

*

Conștiința română în Basarabia se

deșteptase și încă foarte energic – am și văzut-o – cu mult înainte de marele război. Contactul cu Românii liberi ai regatului se făcea din zi în zi mai frecvent. Tendințele naționale care dominaseră literatura română cea mai recentă creară în mod necesar în Basarabia o stare de spirit corespunzătoare. În 1914, când, pentru a se opune planului austro-german în Peninsula Balcanică, Nicolae II veni la Constanța pentru a trece acolo în revistă regimentele române și a întinde o mână prietenească regelui Carol, se găsiră entuziaști care își închipuiră că această fraternizare trebuie să aducă fără întârziere întoarcerea Basarabiei la patrie. Cu toate acestea țarul se duse de la Constanța la Chișinău pentru a asista la inaugurarea unui monument destinat să perpetueze amintirea anexiunii Basarabiei la Statele Imperiului său.

Dacă România întârzie mult timp să-și ia locul lângă Aliați, apărători ai libertăților naționale, trebuie să o atribuim numai neîncrederii naturale care se întreținea față de intențiunile Rusiei. Se văzu legitimația, aflându-se existența proiectului Stürmer care consista în a trimite Românilor cât mai târziu posibil trupe care, odată sosite, refuzau de a se lupta și se retrăgeau din fața dușmanului – Ruși nu luptară de fapt decât în Moldova, pentru a apăra, în regiunea munților Transilvaniei, drumul spre

Odessa –, apoi să transforme trupele auxiliare în trupe de ocupație, să braveze sentimentul public și să-și bată joc de autoritățile românești, pentru a ajunge în momentul unei catastrofe pe care își vor da silința cu toate mijloacele să o pregătească, la o soluțiune nemaiauzită în istoria relațiunilor dintre state și națiuni, soluțiune care ar fi părăsit Muntenia Austriecilor pentru a putea alipi Rusiei restul Moldovei mutilate în 1812.

Cu toate acestea, printre aceste trupe duse pe teatrul român de război, erau numeroși Basarabeni, care se inițiau la cunoașterea trunchiului rămas liber din fosta lor patrie și își dădeau samă că aceea ce li se spunea la scoală, aceea ce li se prezintă în ziare despre o Românie deosebită de „Moldova” lor, conținând o rasă deosebită, vorbind o altă limbă și având o altă religie, nu erau decât manevre destinate să semene confuziunea în mijlocul unei națiuni perfect unitare. Acei dintre soldații și ofițerii aceștia, care primiseră o impulsiune intelectuală, căutară curând să cunoască literatura romană și intrară în contact cu cercurile corespunzătoare ale Regatului. Era pregătirea actului final la care ajungem.

*

Când Republica rusă, întemeiată în

Februarie 1917, căzu în mâinile agitatorilor comuniști și când bandele umplură Basarabia, distrugând casele de la țară, maltratând și omorând uneori pe proprietari, făcând să dispară, odată cu bogății imense, comorile ireparabile ale bibliotecilor și ale colecțiunilor științifice, când această nenorocită țară fu transformată într-o imensă tabără de brigandaj, depozitele de proviziuni ale armatei române fiind în pericol de a fi răfuite de către bandiții din serviciul bolșevismului, trupele române fură trimise peste Prut pentru a salva această proprietate a Statului român. Curând totuși ele se găsiră în fața unei mișcări naționale, care cerea stabilirea unei autonomii basarabene destinată să o apere împotriva unor asemenea invaziuni.

Această mișcare era datorită ofițerilor și soldaților masați la Odessa, care, în adunări foarte frecvente, cereau imperios schimbarea acestei situațiuni pentru mica lor patrie. Imediat, după exemplul mișcărilor identice în toate provinciile naționale ale Imperiului – și apărătorii actuali ai cauzei ruse în Basarabia nu au dreptul să prezinte compunerea adunării care se formă în acel moment ca neavând un caracter legal –, un „comitet de soldați și de țărani” aduse convocarea adunării destinate să fixeze noile așezări politice ale provinciei.

Rezultă de aici o Republică Moldovenească, în fruntea căreia se găseau vechii apărători ai cauzei române în Basarabia, studenți sau foști studenți, ca Halipa, și în același timp acei dintre Românii basarabeni care, părăsind provincia, se confundaseră în mediul intelectual al noii Rusii, Pelivan, Inculeț, Ciugureanu, și care se întorceau acum pentru a elibera țara lor de origine.

Republica Moldovenească trebui să se înțeleagă cu Regatul român asupra unei apărări comune. De spre partea Germanilor, ca și de spre partea mișcării revoluționare ruse, exista același pericol pentru aceste două Românii, încă despărțite. Trebuia să sosească în curând momentul când se va prezinta chestiunea unirii acestor fragmente ale vechii Moldove. După lungi discuțiuni, perfect libere, cu toată prezența președintelui Consiliului de Miniștri al României, se ajunse la 28 Martie 1918, la hotărârea solemnă de a confunda Republica Moldovenească cu această Românie liberă, căreia trebui să se alipească – și acesta era scopul războiului național –, provinciile aparținând monarhiei austro-ungare. Basarabia fu deci prima care, înlăturând dominațiunea străină, uni forțele sale cu acelea ale României, luptând pentru a împărți cu Regatul, triumful cauzei aliaților. Această unire fu recunoscută în

mod solemn de către Puterile occidentale, și, cu toate invaziunile bandelor anarhiste, autoritățile rusești înseși se comportară față de noul regim basarabean în așa fel încât păreau că primesc o schimbare de neînlăturat.

*

Acei care caută să confunde administrațiunea română, la o epocă încă tulbure pentru toate țările, cu dreptul națiunii române în Basarabia, se înșeală sau caută să înșele. Drepturile națiunilor sunt imprescriptibile și nu depind de valoarea unei generații. Nemulțumirile, naturale pentru fiecare schimbare de situație, fatalitățile care se leagă epocii de după război, în toate țările care au participat la marele conflict, nu pot fi argumentate împotriva unui act de o legitimitate atât de absolută ca acel al alipirii Basarabiei la Regatul Român. Dacă țăranii basarabeni, care formează enorma majoritate a populației – și în această enormă majoritate Românii domină –, pot prezenta plângeri împotriva cutărui sau cutărui funcționar, care, foarte adesea, emană din mediul social basarabean însuși, ei nu pot uita că proprietatea de pământ, pe care ei o smulseseră prin mișcări revoluționare, în 1917, a fost transformată de Parlamentul român din 1920 într-o situațiune de drept, că, prin acest

fapt fiind stăpâni ai pământului, ei devin stăpâni ai vieții politice și că nu administrațiunea din București va acționa în Basarabia, ci administrațiunea acestei clase țărănești basarabene înseși, își va da osteneala pentru a-și satisface propriile interese, servind în același timp interesele superioare ale patriei comune.

Cât despre celelalte naționalități, Statul Român unit le-a asigurat școli aparținându-le în propriu; reprezentate în Parlamentul român, ele au avut mijlocul de a-și prezenta plângerile și aspirațiile. Pe când în Alsacia ocupanții germani au fost constrânși să părăsească țara, afară de cei care se căsătoriseră acolo, capitala Basarabiei era plină, nu numai de Rușii emigrați, pe care actul din 1917 i-a găsit în țară, dar de o imensă mulțime de străini alungați din provinciile rusești de către tulburările revoluției și care datoresc salvarea propriei lor existențe adăpostului oferit de România. Ziare rusești apăreau liber la Chișinău și numărul lor, dimensiunile lor întrec pe ale jurnalelor românești; literatura rusă găsise în Basarabia un debușeu ca și înainte; nu se înțelegeau să fie forțată conștiința nimănui și se spera că va veni timpul când fiecare națiune își va recâștiga patria.

Atunci Românii, vechii locuitori ai

Basarabiei, ar fi fost singuri să dispună de soarta patriei lor.

Iată ce a găsit în Basarabia invazia sovietică: pentru Români un teritoriu de istorie națională și de drept național, care va fi reluat la cel dintâi prilej favorabil.

Oaspeților care au intențiunea să rămână într-o țară pe care o consideră ca a lor, nici opinia publică, nici clasa politică nu au să le ceară altceva decât respectul datorat legilor unei țări ospitaliere și pe cât posibil sentimentelor naturale față de cei care, după ce au suferit sub jugul străin, nu înțeleg, din partea lor, să impună un altul foștilor stăpâni despuiați de o putere uzurpată.[3]

Considerații finale

Așa după cum am argumentat deja[4], N. Iorga s-a impus, netăgăduit, drept Apostolul cauzei Marii Uniri din 1918. După numai 22 de ani, în 1940, prăbușirea României Mari – care avea să coincidă în chip tragic dar simbolic cu sfârșitul însuși al celebrului istoric – nu putea să-l lase indiferent pe acesta. Nu insistăm asupra împrejurărilor, dat fiind, mai ales, că numeroșii biografi ai lui N. Iorga au examinat deja faptele survenite. După cum este cunoscut, prăbușirea României Mari a debutat practic cu ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord de către URSS în contextul prezentării notelor ultimative ale lui V. M. Molotov, la 26-27 iunie 1940. Istoricul a reacționat imediat și plenar, în articolele politice tipărite în presa zilnică, la Parlament sau în conciliabulele oficiale și, nu mai puțin, în lucrările sale științifice. Sub acest ultim aspect, se impune a reține că una dintre micro-sintezele sale bine cunoscute, în speță Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei, care se bucurase deja de două ediții în limba franceză (1922, 1931) a fost imediat reeditată și, mai mult, tradusă și difuzată în limbile română și rusă[5]. Semnificația deosebită a apariției simultane a Adevărului ..., în condițiile date, în mai multe limbi și sub semnătura prestigioasă a

unui mare istoric, s-a impus de la sine, iar ulterior, o dată cu impunerea cenzurii comuniste, prin 1944-1947, cartea avea să fie interzisă[6], pentru ca abia în ultima vreme, după 1989-1990, să revină în atenție[7], iar, în paginile următoare s-o încredințăm din nou tiparului.

Fapt cu totul semnificativ, în anul 1940, la prima ediție românească a Adevărului ..., autorul – în raport cu evenimentele survenite, ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord de către URSS – a considerat necesar să facă, finalmente, modificările ce se impuneau; în fond, el a adăugat două paragrafe simbolice, asupra cărora s-a pronunțat deja prof. Victor Crăciun[8]. Apreciem că, în acest fel, în mod concret, N. Iorga și I. Antonescu s-au „reîntâlnit" în privința unei probleme fundamentale a României Mari: prăbușirea construcției din 1918 și necesitatea absolută a refacerii ei grabnice. Antonescu a ales calea războiului, purtat alături de Germania după 22 iunie 1941 și care, până la capăt, la 23 august 1944, a rămas unul drept[9]. Istoricul, asasinat în noiembrie 1940, nu avea cum să se pronunțe în devans asupra deciziei lui Antonescu. Avem însă convingerea că N. Iorga, ținând seama de scopul acțiunii în Est din 1941-1944, nu avea cum să respingă drumul urmat, mai ales că, de îndată după notele ultimative ale lui V. M. Molotov din 26-27

iunie 1940, el a observat – în adagiul menționat al micro-sintezei Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei – că partea de țară ocupată de URSS reprezenta „„un teritoriu de istorie națională și de drept național” și care, netăgăduit, „va fi reluat la cel dintâi prilej favorabil”![10]

Note

1. Traducătoarea a inserat, la începutul textului, această precizare: „Dintr-o mai veche lucrare cu acest titlu a d-lui profesor N. Iorga, apărută în 1922 în limba franceză, dăm aceste largi extrase de mare interes și de acută actualitate”.

2. Revista „*Școala Basarabiei*”, 1920; „*Reviste Istorică*”, IV, p. 52-53. Am dat o formă modernizată, mai ușor de înțeles, acestei plângeri.

3. Aceste ultime două paragrafe au fost adăugate de N. Iorga la ediția în limba română a *Adevărului ...* (vezi *infra*), după ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord în urma notelor ultimative ale lui V. M. Molotov din 26-27 iunie 1940. Istoricul a procedat întocmai și în cazul ediției în limba rusă (vezi *Pravda o proșlom i nastoiașcem Bessarabii*, p. 55).

4. Vezi Gh. Buzatu, Horia Dumitrescu, *N. Iorga și Unirea Românilor,* în volumul *Marea Unire a tuturor Românilor din 1918,* coordonatori Gh. Buzatu, Horia Dumitrescu, Focșani, Editura Pallas, 2008, p. 484-552.

5. N. Iorga, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei,* București, Tipografia ziarului „Universul", 1940, 78 p.; idem, *Pravda o proșlom i nastoiașcem Bessarabii*, București, Tipografia „Litera”, 1940, 62 p. De altfel, în anii care au precedat la 1912 centenarul răpirii teritoriului dintre Prut și Nistru de către Rusia țaristă N. Iorga s-a pronunțat identic de pe pozițiile iridentei române asupra Basarabiei, care – mai devreme ori mai târziu – trebuia să revină Patriei-Mamă, cum s-a și petrecut în 1918! Reținem câteva dintre formulările istoricului: *„Rușii vor serba ca o zi de bucurie centenariul anexării* [Basarabiei]*. Noi va trebui să o comemorăm ca o zi de durere și ca o zi de trezire a speranțelor pe care le dă totdeauna dreptul veșnic, care nu poate fi învins, nici cucerit* (subl. ns.)" (1909); *„Suntem noi oare prea slabi pentru a lua asupra noastră sarcina de a ne restitui în drepturile noastre* (subl. ns.)?" (1912); *„Ne-am simțit **un popor**, un **singur popor**. Și furia urgiei din urmă ne mână pe toți iute către limanul dreptului îndeplinit, al dreptății săvârșite ... Nu vom cruța nici o silință ca să ajungem acolo ...*(subl. ns.)" (apud N. Iorga, *Pagini despre Basarabia de astăzi,* în *Basarabia Română. Antologie,* ediție Florin Rotaru, București, Editura Semne, 1996, pp. 44, 52-53).

6. Cf. Paul Caravia, *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate: România 1945-1989,* București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 261.

7. Vezi N. Iorga, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei,* ediție Pavel Balmuș, București, Editura ICR, 2008, 279 p. (Pentru textul tradus din 1940, vezi p. 212 și urm.).

8. Cf. Victor Crăciun, *Nicolae Iorga despre Basarabia și Bucovina. Proiect pentru o viitoare carte,* București, Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni, 2006, p. 10-12.

9. Cf. Gh. Buzatu, în *Istoria Românilor,* IX, coordonator Dinu C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 2008, p. XXVII și urm.

10. N. Iorga, *Adevărul asupra trecutului și prezentului Basarabiei,* ediția 1940, p. 78.